

Jan van Oudheusden

De wereld

Een kleine geschiedenis

Voor Maryl

Deze uitgave is een uitgebreide editie van *Een kleine wereldgeschiedenis*
(Uitgeverij Bert Bakker, 2013)

© 2016 Jan van Oudheusden

Omslagontwerp Tessa van der Waals

Foto omslag *Replicas of Columbus' ships Nina, Pinta and Santa Maria in the parade of ships celebrating Independence Day in New York Harbor, July 4th 1992*/Allan Tannenbaum/
Getty Images

Foto auteur Studio Piet Pulles Waalwijk

Zetwerk Elgraphic bv, Vlaardingen

www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 3219 4

Woord vooraf

Er bestaat altijd behoefte aan een kort, handzaam overzichtswerk van de hele geschiedenis. Men kan stellen dat er nooit overeenstemming te bereiken valt over de inhoud van zo'n canon van kenniselementen. Het hangt er maar van af welke vragen men vanuit het heden aan het verleden stelt. Ook geeft de eenzijdigheid van bronnen te denken. Onze kijk op de Middeleeuwen is gekleurd door teksten die vloeiden uit de ganzenveer van monniken die praktisch als enigen de schrijfkunst machtig waren. Noormannen, Mongolen, ketters en anderen door wie zij hun wereld bedreigd achtten, doemen in de kronieken op als halve en hele barbaren. Daarnaast verschuift de globale interesse van historici naar ontwikkelingen en verhoudingen die buiten het bereik lagen van de westerse machten.

Nietemin is het zinvol in kort bestek de voornaamste gebeurtenissen en ontwikkelingen op een rijtje te hebben. Als geschiedenisdocent weet ik hoe zinvol het is grote lijnen door de geschiedenis te trekken, verbanden te leggen en algemene patronen van menselijk gedrag aan te wijzen. Hoe jaloers was Julius Caesar niet op de roem van Alexander de Grote drie eeuwen vóór hem, en hoeveel generaals en staatslieden van de moderne tijd, Napoleon en Mussolini niet uitgezonderd, keken weer vol fascinatie naar Caesars veldtochten en machtsontplooiing? Wat een invloed heeft het trauma van 'München 1938' niet gehad op reflexen van westerse staatslieden op politieke manoeuvres van tegenstanders, zoals de Sovjet-leiders of Saddam Hoessein? En verder: zonder Griekse cultuur geen Romeinse, zonder Renaissance geen Verlichting, zonder Reformatie geen Contra-reformatie en barok, zonder 'Versailles' geen Tweede Wereldoorlog. Zonder zicht op het grote geheel geen inzicht in de details.

In de huidige maatschappij is zeker behoefte aan brede kennis. Dit boek bevat een basis aan wetenswaardige feiten en ontwikkelingen. Het is geschreven vanuit westers perspectief, maar met oog voor de eigenheid

van de niet-westerse beschavingen. De geschiedenis van Nederland vormt een verhaal binnen het verhaal. Tevens is getracht politieke, sociale, economische en culturele aspecten door elkaar te weven. Ik heb geprobeerd in zo weinig mogelijk woorden zoveel mogelijk te zeggen, zonder in dorre feitenopsomming te vervallen. Het boek is bedoeld als prettig leesboek en via de beide registers als handig naslagwerk. Het heeft geen andere pretentie dan aan te reiken wat een geïnteresseerde Nederlander zou behoren te weten van de wereldgeschiedenis.

Het nieuwe hoofdstuk 'De wereld na "Nine-eleven"' vormde in 2013 de belangrijkste aanvulling op mijn *Wereldgeschiedenis in een notendop*. Het plaatste de jongste ontwikkelingen – van de 11 september-aanslagen op Amerika tot de Arabische Lente – in een nieuw en logisch verband. In de nieuwe, elfde editie van mijn wereldgeschiedenis die u nu leest is dit hoofdstuk geheel herzien en aangevuld met noodzakelijke updates, zoals die over de Syrische burgeroorlog, de opkomst van Islamitische Staat en de nieuwe machtsontplooiing van Rusland.

Jan van Oudheusden

Waalwijk, september 2016

1 Prehistorie en Oudheid

De prehistorie

De prehistorie begon 3 à 4 miljoen jaar geleden, toen de eerste mensen verschenen. We kennen deze periode alleen uit ongeschreven bronnen zoals wapens en aardewerk. Tot omstreeks 10.000 v.Chr. leefden de mensen vrijwel uitsluitend van wat de natuur te bieden had. Ze waren verzamelaars, jagers en vissers. Als een gebied niet meer genoeg voedsel opleverde, trokken ze verder. Mensen leefden in kleine groepjes, kwetsbaar voor allerlei gevaren, zoals roofdieren, klimaatomslag en voedselschaarste.

De prehistorie wordt ingedeeld naar de gebruikte materialen. We noemen de periode tot aan de uitvinding van metalen ook wel de steentijd. Deze lange periode delen we in in paleolithicum (oude steentijd, tot ± 8000 v.Chr.), mesolithicum (middensteentijd, tot ± 6000 v.Chr.) en neolithicum (nieuwe steentijd, tot ± 1200 v.Chr.). Die periode ging geleidelijk over in de bronstijd. Na het jaar 1000 v.Chr. verspreidde ijzerproductie zich vanuit het Midden-Oosten over Europa.

Van de oudste mens, de Australopithecus, werden resten gevonden in Oost-Afrika. De herseninhoud was zo klein dat archeologen betwisten of we hier al met een mens te maken hebben. Vanaf 500.000 v.Chr. duikt de Pithecanthropus op, van wie in Afrika, China en Indonesië resten zijn gevonden. Hij liep rechtop, had vooruitstekende kaken, diepliggende ogen en een wijkend voorhoofd. De herseninhoud was aanzienlijk groter dan die van de Australopithecus. De Pithecanthropus wist vanaf ± 200.000 v.Chr. het vuur te benutten. Rond 100.000 v.Chr. verscheen de Neanderthaler. Hij had niet minder herseninhoud dan de moderne mens. Hij paste zich aan het klimaat aan. Van dierenhuiden bouwde hij tenten; doden werden soms begraven. Archeologen zijn het niet eens over het hoe en waarom van zijn plotselinge verdwijnen.

Na de laatste ijstijd, vanaf ± 30.000 tot 10.000 v.Chr., leefde de Cro-Mag-

non-mens. Hij vervaardigde grotschilderingen van dierenfiguren, zoals in Lascaux (Frankrijk) en Altamira (Spanje). Voor de jacht gebruikte hij de werpspies en de slinger. Tussen de Cro-Magnon en de moderne mens is wat lichaamsbouw betreft niet veel verschil. Beiden behoren tot het mensentype Homo Sapiens.

Tussen 10.000 en 8000 v.Chr. ontdekte de mens een nieuw middel van bestaan: de landbouw. Dat betekende een radicale verandering: de ‘neolithische revolutie’. Akkerbouw én veeteelt verrijkten het menu en maakten dat mensen zich op één vaste plek vestigden, en zorg gingen besteden aan woningbouw, versierd aardewerk en textiel. Dit was het begin van de agrarische samenleving. Toepassing van brons en ijzer maakte betere wapens mogelijk, maar ook de ploeg. De eerste dorpen ontstonden, waarvan sommige uitgroeiden tot steden. Daar ontstond een geregeld bestuur. Kort voor 3000 v.Chr. kwamen in Egypte en Mesopotamië de eerste rivierdalbeschavingen tot ontwikkeling.

De Egyptische beschaving

Egypte werd een geschenk van de Nijl genoemd. Elk jaar overstroomde de Nijl en liet vruchtbaar slib achter. Daarna kon men zaaien en oogsten. Om het rivierwater optimaal te benutten, legden de Egyptenaren kanalen, dammen en waterreservoirs aan. Dit werk vroeg om samenwerking en leiding. Opzichters bij deze waterwerken ontwikkelden zich tot regionale heersers, en die weer tot koningen, farao's genaamd. Geruime tijd bestonden er twee koninkrijken: Opper-Egypte (het Nijldal) en Neder-Egypte (de Nijldelta). Omstreeks 3100 v.Chr. werd het één land. Afgezien van enkele tussenperiodes bleef Egypte duizenden jaren lang een zelfstandige staatkundige eenheid. Historici onderscheiden drie bloeiperiodes: die van het Oude Rijk (2670-2150 v.Chr.), het Middenrijk (2100-1750 v.Chr.) en het Nieuwe Rijk (1550-1076 v.Chr.). Na nog een tussenperiode viel Egypte in handen van de Assyriërs en later van de Perzen.

Sinds de ontcijfering van het Egyptische hiërogliefenschrift door Champollion (1822) weten we veel van de Egyptische beschaving. De hiërogliefentekens werden op tempelmuren en op papyrus geschreven. De piramides stammen uit het Oude Rijk. Het zijn reusachtige koningsgra-

ven, waarvan de grootste en beroemdste, die te Gizeh, werden gebouwd door farao's uit de vierde dynastie. De piramide van farao Cheops was 146 meter hoog. De goddelijke farao stond ver boven de gewone Egyptenaar. Hij offerde aan de goden, zorgde voor de defensie en voor het onderhoud van de waterwerken. Hij werd omringd door een schare priesters en hoge ambtenaren.

De Egyptenaren geloofden in het hiernamaals. Ze vereerden vele goden, onder wie Amon-Ra en Osiris. Ze bouwden reusachtige tempels, zoals die in Luxor en Karnak, versierd met godenbeelden en obeliskken. Ze probeerden lichamen van voornamen overledenen te mummificeren. Edeleken lieten zich begraven in rijk voorziene grafkamers, compleet met grafgeschenken en dodenboeken. Op de wanden treffen we schilderijen en reliëfs aan die het dagelijks leven van de Egyptenaren weerspiegelen. In 1922 ontdekte Howard Carter het graf van de jonggestorven farao Toetanchamon. Het duurde jaren voordat alles was uitgepakt en beschreven. Een schitterend gouden masker bedekte het hoofd van de farao. De voorwerpen uit dit graf, waaronder meubilair, gouden sieraden en jachtattributen wierpen nieuw licht op de rijke Egyptische cultuur.

De vruchtbare halve maan

De Eufraat en de Tigris stromen door Mesopotamië, het huidige Irak. In het noorden lag Assyrië, in het zuiden Babylonië. De streek werd 'de vruchtbare halve maan' genoemd. Hier werd voor het eerst landbouw bedreven. Omstreeks 3500 v.Chr. vestigden de Sumeriërs zich aan de benedenloop van de rivieren. Zij vonden de ploeg uit, het wiel en de kunst van het bronssmeden. Ze bouwden steden met grote tempeltorens (ziggoerats). Zij aanbaden talrijke goden. Priesters waren tevens geleerden. Ze deden aan wis-, natuur- en sterrenkunde. Ze deelden de week in zeven dagen in en de cirkel in 360°. Hun schrift was het spijkerschrift, gekerfd in natte kleitabletten. Een van de oudste opgetekende verhalen van de mensheid stamt uit Sumerië: het *Gilgamesj-epos*, waarin de held vergeefs het eeuwige leven zoekt.

Eeuwen later wisten de Babyloniërs Mesopotamië politiek te verenigen. De bekendste koning van dit Oud-Babylonische Rijk was Hammoera-

bi, bekend als de eerste wetgever in de geschiedenis. De 'Zuil van Hammoerabi' bevatte strenge regels: oog om oog, tand om tand. Weer later werd Babylon onderworpen door de wrede Assyriërs. Zij drongen ook door in de Nijlvallei, waar zij de stad Thebe verwoestten. Hun laatste grote vorst, Assurbanipal, bezat een bibliotheek met meer dan 20.000 kleitabletten. In 612 v.Chr. werd Babylonië in ere hersteld. Babylon werd een rijke stad met hoge muren en stadspoorten, versierd met geglazuurde tegels, en met enorme dakterrassen. Koning Nebukadnezar II liet Jeruzalem verwoesten en de joden in ballingschap naar Babylon wegvoeren. Kort daarop, in 539 v.Chr., werd Nieuw-Babylonië door het Perzische Rijk ingelijfd.

De geschiedenis van het Joodse volk is bekend uit de Bijbel. Omstreeks 2000 v.Chr. vestigde het zich in Palestina. Het heilige boek van de joden, de Tenach, verhaalt hoe de nakomelingen van aartsvader Abraham in Egypte verzeild raakten. Omstreeks 1200 v.Chr. wees Mozes hun de weg naar Palestina. De Joden aanbaden maar één god, Jahweh. Profeten waarschuwden tegen slecht gedrag en voorspelden straffen die Jahweh zijn volk zou opleggen. Mozes gaf zijn volk richtlijnen in de vorm van de Tien Geboden, onder meer 'gij zult niet doden' en 'eert uw vader en moeder'. Een bloeiperiode, onder koning David en Salomon, die de tempel te Jeruzalem liet bouwen, duurde maar kort.

In het tegenwoordige Libanon lagen de steden Sidon en Tyrus. De bewoners, de Feniciërs, hielden zich rond 900 v.Chr. bezig met handel, scheepvaart en nijverheid. Zij handelden in glas, cederhout en purperkleurig textiel, maar ook in slaven. Zij bevoeren de Middellandse Zee, onder meer als schakel tussen Egypte, Mesopotamië, Kreta en Mycene. Aan verre kusten vestigden zij kolonies, zoals Carthago. De Feniciërs verspreidden de beschaving van het Midden-Oosten over de Middellandse Zee. Zij ontwierpen het oudste alfabet. De Grieken namen dit over.

Omstreeks 600 v.Chr. kregen de Perzen de overhand in het Midden-Oosten en Egypte. Rond 500 v.Chr. wist koning Darius het grote rijk goed te organiseren. Hij verdeelde het in provincies, elk onder een satraap (gouverneur), gecontroleerd door reizende ambtenaren. Het leger kon over goede wegen verplaatst worden. Darius liet gouden munten slaan om handel te bevorderen. Van de pracht van zijn paleizen getuigen nog de ruïnes van Persepolis. De Perzen geloofden, onder invloed van de profeet Zarathoestra, in het bestaan van twee goden, die van het goede en die van

het kwade. In 331 v.Chr. werd het Perzische Rijk veroverd door Alexander de Grote.

Griekenland

Met de Griekse beschaving begon de klassieke Oudheid. Rond 2000 v.Chr. ontwikkelden zich rond de Egeïsche Zee enkele paleisculturen. Heinrich Schliemann, een Duits archeoloog, vond de steden Troje en Mycene, bekend uit de *Ilias*, het epos van Homerus. De Brit Arthur Evans groef op Kreta het paleis van Knossos op, misschien wel de woonplaats van de legendarische koning Minos, naar wie de Minoïsche beschaving werd genoemd. Het bevatte weelderige vertrekken, rode zuilen, levendige fresco's en keramiek. Kreta was een soort springplank van de beschaving: van Azië naar Europa. Tegen de verfijnde Minoïsche cultuur stak die van Mycene pover af. Mycene werd door muren beschermd, met als enige toegang de Leeuwenpoort. Er waren koningsgraven en enorme, ronde graf-tombes. De Myceense beschaving (1600-1200 v.Chr.) was een typisch agrarische samenleving, met nadruk op schapenteelt. De cultuur werd beïnvloed door Kreta, maar bezat een eigen karakter. Toen Schliemann een gouden dodenmasker aantrof, meende hij het graf van de legendarische koning Agamemnon te hebben gevonden. De Myceense beschaving eindigde omstreeks 1200 v.Chr. door de invasie van een volk uit het noorden, de Doriërs. De beschaving van Kreta was al eerder ten onder gegaan, vermoedelijk door een natuurramp. Technische vaardigheden op het gebied van landbouw, keramiek en metaalbewerking bleven behouden.

Na de Dorische volksverhuizing braken donkere eeuwen aan. Verdreven stammen zochten nieuwe woongebieden. Uit die tijd hebben wij niet één geschreven document. De Doriërs kenden landbouw en veeteelt. Hierna volgde de archaïsche periode (800-500 v.Chr.). Er groeide een maatschappij bestuurd door koningen en ingedeeld in edelen en ondergeschikten. Onder invloed van het landschap ontstonden vele stadstaten (*polis*). In de achtste en zevende eeuw v.Chr. stichtten de Grieken uit gebrek aan landbouwgrond kolonies overzee, in Zuid-Italië, Zuid-Frankrijk en de Zwarte Zeekusten. Kolonies bleven in contact met hun moederstad. Dit maakte dat er een grotere verscheidenheid aan goederen kwam, en

een bredere kijk op de wereld. Er kwamen nieuwe vaardigheden, zoals het ijzersmeden, en de invoer van luxegoederen uit het oosten beïnvloedde de kunst, wat te zien is aan de steeds levendigere vaasschilderingen. Ondanks de politieke verdeeldheid voelden de Grieken zich één volk. Zij hadden een gemeenschappelijke taal, godsdienst en gebruiken. Met de *Ilias* en de *Odyssee* van Homerus begon de Europese letterkunde. De *Ilias* heeft als thema de wrok van Achilles tijdens de Trojaanse oorlog. De *Odyssee* beschrijft de zwerftocht huiswaarts van de held Odysseus.

De Grieken vereerden natuurkrachten. De goden woonden op de berg Olympus in Noord-Griekenland. Daar troonde de oppergod Zeus. De doden verbleven in de onderwereld, het rijk van Hades. In orakels, met name dat van Apollo te Delphi, openbaarden de goden hun wil. Op tempels stonden spreuken als 'ken uzelf' en 'maat in alles': daarmee werden de Griekse deugden van matiging en harmonie aangeprezen. Die idealen bleken ook uit de Olympische Spelen. Die hebben ruim duizend jaar bestaan. Overwinnaarslijsten zijn bekend vanaf 776 v.Chr. De spelen ontstonden als onderlinge wedkamp van de adel. Oorlogen werden ervoor gestaakt. Voor de overwinnaar organiseerde de vaderstad openbaar eerbetoon.

In de archaïsche periode heerste de aristocratie: edelen hadden de macht. Na 700 v.Chr. voltrok zich een sociale revolutie. Dit hing samen met de opkomst van een nieuwe manier van oorlog voeren, met voetvolk. Ook werd er veel geld verdiend met handel en nijverheid. Niet langer bepaalde afkomst iemands invloed, maar geldbezit. Met name in Athene roerde het volk zich tegen de adel. In 594 v.Chr. maakte de wetgever Solon een eind aan schuldslavernij en gaf hij alle vrije bewoners van Attica het burgerrecht. In 508 v.Chr. voerde Kleisthenes een democratisch systeem door. Hij verdeelde Attica in districten, die leden van de Raad van Vijfhonderd kozen. Elke vrije man was verkiesbaar. In de Volksvergadering mochten alle burgers meespreken. Bestuurders moesten er verantwoording afleggen. Behalve vreemdelingen hadden ook vrouwen en slaven geen stemrecht. Een nadeel was ook dat demagogen de Volksvergadering naar hun hand konden zetten.

Een ander systeem heerste in Sparta. De Spartanen hadden het omliggende land onderworpen en de bewoners daarvan tot heloten, staatsslaven, gemaakt. Spartanen legden zich toe op militaire training. De burger-

bevolking vormde één groot keurkorps van beroepsmilitairen. Elke luxe was uit den boze. Cultuurminnende Atheners keken op Sparta neer.

Omstreeks 500 v.Chr. bedreigden de Perzen het Griekse vasteland. Het kwam tot een grote oorlog tussen Grieken en Perzen. De Grieken behaalden driemaal een overwinning op dit leger, te Marathon, bij Salamis en te Plataeae. Vooral de bijdragen van Sparta te land en van Athene ter zee waren belangrijk. Die alliantie bleef niet bestaan. Sparta en Korinthe werden jaloers op de welvaart en de grote vloot van Athene. Athene had een Attisch-Delische Zeebond gevormd en gebruikte de contributie om tempels te bouwen op de Acropolis. In 431 brak de Peloponnesische Oorlog uit tussen Athene en Sparta met hun bondgenoten. De oorlog duurde tot 404 en eindigde in een Atheense nederlaag. De betrekkingen tussen de poleis bleven slecht.

Na de Perzische oorlogen beleefde Athene onder de staatsman Pericles zijn Gouden Eeuw. In de archaïsche fase was al op vaasschilderingen, en ook op reliëfs en in beeldhouwwerken, een natuurgetrouwe weergave van de menselijke figuur gecreëerd. Archaïsche beelden staan stram in de houding, en hun gezichten kijken de toeschouwer recht in de ogen. Kort na 500 v.Chr. brak de klassieke periode aan. In de beeldhouwkunst zien we beheerste beweging en harmonie van spanning en ontspanning. Ook de bouwkunst bereikte onder Pericles een hoogtepunt. Op de Acropolis liet hij monumentale tempels neerzetten, in de karakteristieke Griekse stijl, herkenbaar aan de zuilen, de rijk versierde friezen en de driehoekige timpanen. Het Parthenon was het opvallendste voorbeeld van de stoere Dorische stijl. Aan het Erechtheion lezen we de lieflijker Ionische stijl af, met de gekrulde kapitelen. Ook elders, zoals in Olympia en Delphi, verrezen machtige tempels. Later werden die ook gebouwd in de Korinthische stijl, waarin de kapitelen de vorm kregen van acanthusbladeren.

Ook het toneel bloeide te Athene. Het aantal inzenders van drama's was bijzonder hoog. Aeschylus, Sophocles en Euripides waren tragedie-schrijvers. De voornaamste schrijver van komedies was Aristophanes. Toneel was een soort openbare opvoeding in moraal en godsdienst. Spelers droegen maskers die het karakter van de rol uitbeeldden. Griekse toneelstukken worden nog altijd opgevoerd. In de tragische held zien we de mens in een crisis van zijn leven, gesteld tegenover een bovenmenselijke